

Vem tar hand om barnen? En jämförande studie av samspelet mellan politik och kultur för beslutsfat- tande i familjen

CHRISTINA BERGQVIST – STEVEN
SAXONBERG¹

Problemområde

För sju år sen kom EU-länderna överens om att barnomsorgen bör byggas ut för att europeiska familjer ska kunna förena yrkesarbete och familj. Denna politik ses som den bästa för ökat barnafödande och ekonomisk tillväxt. EU:s nuvarande ord- förändeland, Tjeckien, har ifrågasatt detta mål och vill istället betona vikten av barn- omsorg i hemmet och värdet av traditio- nella familjer. I Europa finns stora varia- tioner vad gäller kulturella värderingar och politiska lösningar rörande familjepo- litiken. Många studier undersöker dessa frågor på makronivå. Analyser på mikro- nivå som undersöker beslutsfattande i fa- miljen är ovanligare. I detta projekt vill vi undersöka hur institutioner (policies) och kultur påverkar föräldrars beslut om vem som ska ta hand om barnen i Norge/Sve- rige och Tjeckien/Slovakien. De nordiska länderna ses internationellt som jämställd- hetspolitiska förebilder, men traditionella könsmönster lever kvar. Föräldraförsäk- ringen utnyttjas mycket olika av kvinnor

respektive män. Kvinnor tar i regel ett större ansvar för hem och barn (Ahrne & Roman 1997; Björnberg 2002; Sundström & Duvander 2002; Ellingsaeter & Leira 2006). Även i de forna kommunistländer- na fanns en offentlig barnomsorg och ett tvåförsörjarsystem. Efter murens fall ser vi emellertid exempel på införandet av en konservativ köns- och familjepolitik. På många håll monteras den offentliga barn- omsorgen ned (Saxonberg 2002, 2003, Saxonberg & Sirovatka 2006a, 2006b, Saxonberg & Szelewa 2007).

Ovanstående exempel visar att politiska reformer kan påverka människors beteende, men att kulturella värderingar och fö- reställningar om könsroller också är bety- delsefulla. Detta leder till frågan: Hur samspelar institutioner och kultur för för- äldrars beslut om föräldraledighet och barnomsorg?

Teoretiska utgångspunkter, syfte och frågeställning

Syftet med detta projekt är att göra en jämförande undersökning av familjepo- litikens möjligheter och begränsningar. Vi vill undersöka hur institutionella spelreg- ler (policies) och kulturella värderingar samspelar då familjer beslutar om barnens omsorg. Hur motiverar man sina beslut om hur man i familjen delar sin tid mellan hem och arbete? Hur ser man på relatio- nen mellan familjeomsorg och offentlig omsorg? Hur inverkar föreställningar om kön? Skulle familjer fatta liknande beslut om barnomsorg om familjepolitiken skul- le ändras eller är kulturella föreställningar så starka att de skulle fatta samma beslut även om politiken förändrades? Mer pre- cist har vi två huvudfrågeställningar:

1. Hur påverkar kulturella värderingar och existerande omsorgspolitiska

1 Christina Bergqvist är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universi- tet. Steven Saxonberg är verksam vid Insti- tutionen för socialpolitik och socialt arbete, Masaryk University, Brno, Tjeckien.
E-post: christina.bergqvist@statsvet.uu.se

arrangemang föräldrarnas omsorgslösningar för barn i förskoleåldern?

2. Vilka omsorgslösningar skulle dessa föräldrar välja om andra möjligheter fanns tillgängliga?

Institutionella förklaringar pekar ofta på betydelsen av familjepolitiken. Enligt denna forskningsinriktning är välfärdspolitiska institutioner och politikernas vägval av stor betydelse för de beslut som fattas inom familjen (jfr. Hantrais 2004; Sainsbury 1994; 1996). Andra forskare menar, emellertid, att kulturens betydelse underskattats. De hävdar att även i två länder med liknande familjepolitiska arrangemang ser vi mycket olikartade mönster vad gäller vem som stannar hemma med barnen, hur länge och vilka barnomsorgsformer man föredrar. Familjerna påverkas av kulturella värderingar eller föreställningar om vad som anses vara accepterat beteende gällande mödrars och faders roller (Pfau-Effinger 2000; 2002). Beslut om hur och av vem barnen ska tas om hand görs med referens till moraliskt och socialt förhandlade föreställningar om vilket beteende som är "right and proper" (Duncan & Strell 2004: 42). Vi vill undersöka samspillet mellan institutionella förutsättningar och kulturella föreställningar genom att undersöka mikronivån (familjen) i några länder som vid olika historiska tidpunkter försökt genomföra familjepolitik som bryter mot traditionella könsmönster. Genom djupintervjuer med föräldrar i olika välfärdspolitiska och kulturella kontexter vill vi empiriskt undersöka hur politiskt/institutionella arrangemang och kulturella könsföreställningar interagerar och påverkar familjens omsorgsbeslut. Vi har valt två skandinaviska länder, Norge och Sverige och två länder i det post-kommunistiska Europa, Tjeckien och Slovakien (se nedan om val av fall).

Anknytning till tidigare forskning

Det finns en skiljelinje mellan dem som betonar de formella institutionernas, politikens och det politiska arvets roll (se t.ex. Rothstein 1992, Skocpol 1979, Weir & Skocpol 1985) och de som betonar samhällets generella kulturella värderingar (se Eckstein 1988, Inglehart 1997, Inglehart & Welzel 2005, Putnam 1993). Projektet avser överbrygga denna uppdelning och teoretiskt bidra till den långlivade vetenskapliga debatten och utveckla den genom empiriska studier på mikronivån, som ofta negligerats i denna forskning.

Ibland inkluderar institutionalister kulturella begrepp som "normer" i sina definitioner av informella institutioner (t ex North 1991), men vi försöker undvika detta problem genom att bara titta på formella institutioner (som tillgång till barnomsorg, utformningen av föräldraledighetspolitiken osv) i vår diskussion av politikens inflytande på vilka beslut föräldrarna fattar om barnomsorg. Samtidigt definierar vi kultur i termer av värderingar och inte normer. Mer specifikt, så definierar vi "kultur" som de kollektiva betydelsekonstruktioner som människor använder för att definiera verkligheten (Neidhard et al., 1986: 11). Dessa inkluderar kulturella värderingar och ideal. 'Kulturella värderingar' är idéer om vad som är lämpligt, bra och riktigt (Joas 1997: 32). I vårt fall filtreras individernas uppfattningar om välfärds politikens valmöjligheter och restriktioner genom kulturella värderingar om moderskap, faderskap och barndom (Pfau-Effinger 2004a; 2005a).

Vi vill också bidra till den feministiska diskursen om kön/genus och välfärdsstaten. Genusforskarnas bidrag har visat att familjepolitiken är av central betydelse för en förståelse av olika arbetsmarknads-

och välfärdsmodeller. Könsarbetsfördelningen i hemmet hänger ihop med könsarbetsfördelningen på arbetsmarknaden (Lewis 1993, 1997; Sainsbury 1994, 1999; Saxonberg 2003). De flesta av dessa studier har på aggregerad nivå fokuserat politikens inverkan på familjens beslut om vem som ska stanna hemma. Många forskare pekar emellertid idag på att oavsett skillnader i lagar, politik och socioekonomiska förutsättningar finns i varje samhälle en genusordning som bygger på föreställningar om skillnader i kvinnors och mäns omsorgsansvar. Kulturella traditioner har, enligt denna forskning, stort inflytande på besluten om hur sådant som föräldraledighet och barnomsorgsinstitutioner utanför hemmet utnyttjas (jfr. Haas, Hwang & Rusell 2000; Pfau-Effinger 2000, 2002, Pfau-Effinger & Geissler 2002; se också Duncan 2003).

Hittills har det gjorts relativt få jämförande studier, som undersöker interaktionen mellan institutioner och kultur på mikronivå. Oftast har det rört sig om fallstudier av enskilda länder i Västeuropa. I Sverige har t.ex. Lisbeth Bekkengen (2002) intervjuat familjer om hur de valt att fördela föräldraledigheten och där funnit att kulturella värderingar är viktigare än ekonomiska och arbetsmässiga hinder för mäns beslut om att vara föräldralediga. Ahrne och Roman (1997) har gjort en omfattande studie över hur svenska familjer förhandlar om ekonomi och arbetsfördelning, men de har inte direkt undersökt de frågor vi här vill belysa. Det är dock av intresse att de fann att jämställdheten i parrelationer minskade när barnen kom. När det gäller de postkommunistiska länderna är forskningen bristfällig. Ett undantag är emellertid Hana Maříková's tjeckiska undersökning om vilka fäder som utnyttjar sin rätt till föräldraledighet (2006).

Material/empiriskt underlag och metodöverbälganden

En preliminär hypotes är att trots historiska och politiska likheter inom de valda länderparen finns kulturella skillnader som kan förklara eventuella olikheter i hur familjepolitiken påverkar könsarbetsfördelningen i familjen. I mer religiösa länder förväntar vi oss att finna mer konservativa värderingar om könsroller och jämställdhet (se t.ex. Banaszak and Plutzer 1993, Wilcox 1991a and 1991b, Morgan and Wilcox 1992). Vi har valt två skandinaviska och två postkommunistiska länder, vilka genomgått långa perioder av omfattande politisk reformering på det familjepolitiska området. Dessa är Norge/Sverige och Tjeckien/Slovakien, vilka var för sig en gång varit förenade i ett land och har många historiska och kulturella likheter. Samtidigt finns inom paren också kulturella olikheter, som kan ha betydelse just för hur familjen ser på könsarbetsdelning. Sverige är mer sekulärt än Norge och Tjeckien är mer sekulärt än Slovakien. Norge brukar jämfört med Sverige ses som något mer konservativt vad gäller könsroller och Tjeckien brukar anses mindre konservativt än Slovakien (Saxonberg & Sirovatka 2006a). Om hypotesen stämmer så kommer vi att finna mer traditionella värderingar i Norge jämfört med Sverige och i Slovakien jämfört med Tjeckien.

I huvudsak har länderparen inbördes likartad familjepolitik (institutionellt lika). Trots vissa institutionella skillnader mellan Sverige och Norge finns slående familjepolitiska likheter. Båda länderna introducerade pappamånaden ungefär samtidigt och båda länderna har en försäkringsbaserad föräldraledighet som omfattar minst ett år. I Sverige är något fler barn inskrivna i förskolan, men Norge och Sveri-

ge ligger fortfarande båda i framkanten vid en internationell jämförelse. Vidare spenderar båda länderna ungefär lika mycket på barnomsorg (enligt OECD:s databas spenderar Norge 0,7 % av sin BNP på barnomsorg för barn under 3 år mot 0,8 % för Sverige).

På liknande sätt liknar Tjeckien och Slovakien varandra på familjepolitikens område. Båda länderna har sex månaders mammaledighet och sedan en längre föräldraledighet (3 år i Slovakien och 4 år i Tjeckien) som betalas som en klumpsumma (även om Tjeckien nyligen introducerade en lite mer komplicerad modell 2007 som fortfarande är baserad på klumpsummans princip). När det gäller barnomsorgspolitikerna så har barnstugor för barn under tre nästan helt försvunnit i dessa länder. Däremot går ungefär 90 % av barn i åldern tre till fem i förskolan (barntädgårdar) (Saxonberg 2003, Saxonberg & Sirovatka 2006a, b, forthcoming).

För att undersöka hypotesen och utveckla nya hypoteser vill vi göra semi-strukturerade intervjuer med föräldrar med små barn. Dessa syftar till att få information om hur de resonerar kring frågor om vem som ska ta hand om barnen och hur de föredrar att barnen ska tas om hand innan de börjar skolan. Andra frågor som kan spegla kulturella skillnader rör sådant som när det är lämpligt för barn att börja förskolan och hur lång tid barnen bör vara där. Genom djupgående berättelser om hur de tänkte när de fattade beslut kan vi få en bättre förståelse för hur kulturella värderingar och möjligheter som politiken erbjuder dem har påverkat deras val. För att vidare undersöka i vilken grad föräldrarna påverkas av politiken kommer vi att ställa hypotetiska frågor via den s.k. vinjettmetoden där de intervjuade får svara på frågor om vilka beslut de skulle ha fattat om vissa ändringar hade gjorts i t.ex.

utformningen av föräldraersättningen. Vinjetten utformas som en kortfattad historia vilken beskriver en hypotetisk situation de intervjuade får ta ställning till. Om en mamma i Tjeckien t.ex. svarar att hon skulle kräva att pappan stannar hemma några månader om föräldrapenning ändras från att vara en klumpsumma till att vara försäkringsbaserad (så att familjen inte skulle förlora ekonomisk på att pappan är hemma), så skulle det tyda på att politiken kan spela roll för familjen. Å andra sidan om kvinnan svarar att hon inte kan föreställa sig att hennes man klarar av att stanna hemma med barnen och byta blöjor på dem, så skulle detta tyda på att kulturella föreställningar är viktigare än politik för denna familj.

Vi kommer att intervjua omkring 30 heterosexuella par i varje lands huvudstad. Kvinnan och mannen kommer att intervjuas var för sig för att få en uppfattning om hur de skiljer sig åt i hur de argumenterar för sina val. Valet av huvudstäder motiveras av att de alla är ganska lika i storlek. Vi antar att människor i större städer tenderar att vara mer öppna, mindre traditionella och mer positiva till jämställdhet. Om vi hittar stora kulturella skillnader mellan ländernas huvudstäder så innebär det sannolikt att de skillnaderna också finns generellt sett.

Vi kommer att rekrytera föräldrarna via skolor. Genom att intervjua föräldrar till barn i första klass kommer vi i kontakt med föräldrar som nyligen fattat konkreta beslut om barnomsorg (vem som stannat hemma, hur länge, i vilken grad de anlitat externa personer och institutioner som far- och morföräldrar, daghem, privata barnskötare – ”nannies”, barnvakt osv). För att nå föräldrar från både medelklassen och arbetarklassen kommer vi att välja skolor i olika typer av bostadsområden. Detta bygger inte på en tanke om något

statistiskt urval, men på att få fram möjliga kontraster mellan olika grupper.

För att sätta in vår studie av familjerna i sin kontext och få en översiktlig bakgrund till intervjuerna kommer vi också att analysera tidigare undersökningar om den faktiska arbetsfördelningen i hemmen, könsarbetsdelningen på arbetsmarknaden, arbetstider, barnomsorg och föräldraledighet. Med hjälp av tidigare forskning, nationella surveyundersökningar, European household panel surveys liksom data från t.ex. ILO, OECD och Eurostat kan vi jämföra våra länderpar med varandra på en aggregerad nivå. För att jämföra kulturella skillnader kommer vi att använda oss av Word Value Surveys, the European Social Survey (ESS) och International Social Survey Programme's (ISSP), speciellt de från 1994 och 2002 som inkluderade familj och kön.

Referenser

- Ahrne, G & Roman, C. 1997. *Hemmet, barnen och makten: Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*. Fritzes, SOU: 1997:139.
- Banaszak, L A and Plutzer, E. 1993. "The Social Bases of Feminism in the European Community," *Public Opinion Quarterly* 57: 29-53.
- Bekkengen, L. 2002. *Man får välja: om föräldraskap och föräldraledighet I arbetsliv och familjeliv*. Malmö: Liber.
- Bergqvist, C. & Nyberg, A. 2002. "Welfare State Restructuring and Child Care in Sweden", in Rianne Mahon and Sonya Michel (eds.) *Child Care at the Crossroads: Gender and Welfare State Restructuring*. Routledge (US).
- Bergqvist, C. & Nyberg, A. 2001. "Den svenska barnomsorgsmodellen – kontinuitet och förändring under 1990-talet", in Marta Szebehely (ed.) *Välfärdstjänster i omvandling*. Kommittén Välfärdsbokslut/SOU 2001:52. Stockholm: Fritzes.
- Bergqvist, C. 2007. "The debate about childcare allowances in the light of welfare state reconfiguration: The Swedish Case" in Hausmann, M & Sauer, B (eds.) *Gendering the State in the Age of Globalization: Women's Movements and State Feminism in Post-Industrial Democracies*. Rowman and Littlefield.
- Björnberg, U. 2002. "Ideology and choice between work and care: Swedish family policy for working parents", *Critical Social Policy*. Vol. 22(1): 33-52.
- Duncan, S. et al. 2003. "Motherhood, Paid Work and Partnering: Values and Theories," *Work, Employment and Society*, 17 (2): 309-330.
- Duncan, S. & Strell, M. 2004. "Combining Lone Motherhood and Paid Work: the Rationality Mistake and Norwegian Social Policy," *Journal of European Social Policy* 14 (1): 41-54.
- Duncan, S. 2005. "Mothering, Class and Rationality," *Sociological Review* 53 (1) 50-76.
- Ellingsaeter, A L & Leira, A (eds.). 2006. *Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender Relations in Welfare States*. Bristol: The Policy Press.
- Haas, L et al. 2002. "The Impact of Organizational Culture on Men's Use of Parental Leave in Sweden" *Community, Work & Family* 5 (3): 319-342.
- Haas, L Hwang P.O., and Rusell, G. (eds.). 2000. *Organizational change & gender equity: international perspectives on fathers and mothers at the workplace*. Thousand Oaks, L : Sage.
- Hernes, H. 1987. *Welfare State and Woman Power*. Oslo: Norwegian University Press.
- Joas, H. 1997 *Die Entstehung der Werte* (Frankfurt/Main: Suhrkamp).
- Lewis, J ed. 1993. *Women and Social Policies in Europe*. Hampshire: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Lewis, J. 1997. "Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts," *Social Politics*, summer.
- Maříková, Hana "Rodičovská (je) pro oba rodiče." *Trh práce v ČR*. 2006.
- Morgan, A & Wilcox, C (1992) "Anti-Feminism in Western Europe 1975-1987," *West European Politics* 15 (4): 151-169.
- Nyman, C. 1999. "Gender Equality in 'the most equal country in the world'? Money, and Marriage in Sweden," *The Sociological Review*, 47 (4): 766-793.
- Pfau-Effinger, B. 2000. *Kultur und Frauenenerbstätigkeit in Europa. Theorie und Empirie des internationalen Vergleichs*. Opladen: Leske und Budrich.

- Pfau-Effinger, B. 2002a. Wandel wohlfahrtsstaatlicher Geschlechterpolitiken im soziokulturellen Kontext In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 41, Sonderband 'Geschlechtersoziologie', hrsg. von B. Heintz.
- Pfau-Effinger, B. & Geissler, B. 2002. "Cultural change and family policies in East and West Germany." In: Carling, A., Duncan, S., Edwards, R. (Hrsg.): *Analysing Families: Morality and Rationality in Policy and Practice*. London: Routledge.
- Pfau-Effinger, B. 2004. *Development of Culture, Welfare States and Women's Employment in Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Rüling, A. 2005. "Shared Parenting in Germany – Egalitarian Family Arrangements in a 'Hostile Environment'?" ESPAnet 2005 conference, Sept. 2005, Univ. of Fribourg.
- Sainsbury, D. ed. 1994. *Gendering Welfare States*. London: Sage.
- Sainsbury, D. 1996. *Gender, Equality and Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sainsbury, D., 1999. "Gender and Social-Democratic Welfare States," pp. 75-117 in Diane Sainsbury ed., *Gender and Welfare State Regimes* Oxford: Oxford University Press.
- Saxonberg, S. 2002. "Kryzys polityki rodzinnej w postkommunistycznej," ("The Crisis of Central European Family Policy,") *Przegląd europejski*, vol. 1 no. 4, 2002.
- Saxonberg, S. 2003. *The Czech Republic Before the New Millennium* (East European Monographs/Columbia University Press).
- Saxonberg, S. & Sirovatka, T. 2006a. "Failing Family Policy in Post-Communist Central Europe," *International Journal of Comparative Policy Analysis*, vol. 8, no. 2.
- Saxonberg, S. & Sirovatka, T. 2006b. "Gender Attitudes and Post-Communist Family Policy: A Comparative Study of Poland and the Czech Republic," *Marriage and Family Review*, vol. 39, no. 1/2.
- Saxonberg, S. & Sirovatka, T. (forthcoming, 2009) "Czech Family Policy: Refamilialization in the Face of Contradictory Public Attitudes" *Journal of Societal and Social Policy*, vol. 7, no. 3.
- Sundström, M. & Duvander, A-Z. 2002. "Gender Division of Childcare and the Sharing of Parental Leave among New Parents in Sweden", *European Sociological Review*, Vol. 18 No. 4, 433-447.
- Sörensen, K. & Bergqvist, C. 2002. Gender and the Social Democratic Welfare Regime. Utgiven av skriftserien Arbetsliv i omvandling. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Wilcox, C. 1991a. "The Causes and Consequences of Feminist Consciousness among Western European Women," *Comparative Political Studies* 23 (4) 519-36.
- Wilcox, C. 1991b. "Support for Gender Equality in West Europe," *European Journal of Political Research* 20: 127-147.